
Agnieszka Turska-Kawa

**OSOBOWOŚCIOWE PREDYKATORY
ZACHOWAŃ WYBORCZYCH.
ROZWAŻANIA W KONTEKŚCIE MODELU
„WIELKIEJ PIĄTKI”**

Od wielu lat przedmiotem zainteresowania badaczy różnych dyscyplin naukowych są związki osobowości z zachowaniami wyborczymi jednostek, rozumianymi z jednej strony jako aktywność *sensu stricto* – udział w wyborach lub absencja, z drugiej – dokonanie konkretnego wyboru, czyli tzw. preferencja wyborcza. Proponowane przez różne podmioty polityczne idee – formułowane w postaci programów wyborczych, postulatów, czy odezw u części obywateli powodują aprobatę, inni reagują na nie z obojętnością, jeszcze inni je odrzucają. Tym samym, interesujące staje się poszukiwanie zmiennych, które decydują o tym, że pewne treści, idące za konkretnymi podmiotami politycznymi, człowiek przyjmuje, a jednocześnie inne są dla niego nie do przyjęcia. Badania dotyczące psychologicznych dyspozycji do przyjmowania idei politycznych mają długą historię [Jakubowska 1999: 9-84]. Już w latach 30. XX wieku uczeni szukali psychologicznych uwarunkowań szybkiego rozprzestrzeniania się faszyzmu. Na przykład, Wilhelm Reich, jako źródło formowania się gotowości do przyjmowania ideologii faszystowskiej wskazał psychologiczny mechanizm wyparcia potrzeb i impulsów biologicznych [1933]. Do lat 70. następował intensywny rozwój badań, poszukujących odpowiedzi na postawione wyżej pytanie – odwołujących się w swej podstawie do teorii psychodynamicznych, poznawczych czy behawioralnych. Z czasem zagrożenie ideologiami faszystowskimi i komunistycznymi zmalało, co osłabiło motywację psychologów do badań uwarunkowań gotowości do przyjmowania określonych treści. Wśród najważniejszych klasyków-badaczy podatności człowieka na polityczne ideologie wskazać należy Ericha Fromma [2008], Theodora W. Adorno, Nevitta Sanforda, Else Frenkel-Brunswika, Daniela Levinsona [1950; Adorno 2010], Hansa Eysencka [1954; 1956; 1996], Milтона Rokeacha [1960; 1973], Silvana Tomkinsa [1963].

Istnieje wiele definicji osobowości. Część z nich kładzie nacisk na jej strukturę, inne na funkcje. Randy Larsen oraz David Buss proponują termin łączący te dwa aspekty: „osobowość to zespół wzajemnie powiązanych i względnie trwałych cech i mechanizmów psychologicznych wewnątrz jednostki, które wpływają na jej interakcje i przystosowanie do środowiska fizycznego, społecznego i intrapsychicznego” [Larsen, Buss 2005: 4. Za: Strelau, Doliński 2008: 653]. „(...) bardziej nowoczesna koncepcja traktuje osobowość jako zespół zdolności lub dyspozycji, które mogą być angażowane, aktywowane lub wy-suwane naprzód w zależności od wymagań sytuacyjnych oraz `aparatu wykonawczego` danej osoby” [Winter 2008: 103]. David G. Winter, zgodnie z tym ujęciem, przyrównuje osobowość do komputera osobistego – można w niej wyróżnić stałe cechy typu *hardware*, ale jednocześnie wiele „programów użytkowych” typu *software* [Tamże: 103].

Cechy można zdefiniować jako wymiary różnic indywidualnych pod względem tendencji do wykazywania spójnych wzorców w zakresie myślenia, uczuć i działań [Costa, McCrae 2005: 40]. Ich istotą jest spójność zachowania zarówno w czasie, jak i transsytuacyjna – w im większym stopniu ludzie posiadają daną cechę, tym większe jest prawdopodobieństwo, że będą przejawiali pewne zachowanie, do którego ona predestynuje. Do identyfikacji fundamentalnych cech często stosuje się analizę czynnikową. Mimo iż nadal toczą się dyskusje, dotyczące dokładnej ilości oraz zawartości poszczególnych czynników, to obecnie wiele miejsca poświęca się modelowi pięcioczynnikowemu. W kontekście polityki wykorzystuje się go w zasadzie od niedawna, jednak został on doceniony przez badaczy psychologicznych uwarunkowań zachowań wyborczych.

Pięcioczynnikowy model osobowości, tzw. „Wielka Piątka” Paula T. Costa, i Roberta R. McCrae, opiera się na pięciu głównych wymiarach osobowości: neurotyczności, ekstrawersji, otwartości na doświadczenie, ugodowości i sumienności, mających w znacznej mierze charakter dziedziczny, w ramach których grupują się cechy niższego rzędu [Pervin 2002]. Model ten jest cennym narzędziem dla badaczy różnic indywidualnych, zakłada bowiem istnienie ponadkulturowych i ponaddemograficznych oraz strukturalnie najbardziej ogólnych wymiarów osobowości, pozwalających na pełną i wszechstronną jej charakterystykę [Zawadzki, Strelau, Szczepaniak: 189-220]. Zakłada, że strukturę osobowości można scharakteryzować odwołując się do jej pięciu podstawowych wymiarów. Model ten został powszechnie uznany za odpowiednią i wiarygodną taksonomię cech osobowości. Wymieniane w nim czynniki uznane zostały jako fundamentalne cechy trwające przez cały wiek dorosły. „Ludzie pozostają tacy sami pod względem swych podstawowych dyspozycji, lecz owe trwałe cechy wiodą ich ku konkretnemu, stale zmieniającemu się życiu” [Costa, McCrae 2005: 19].

Model Paula T. Costy i Roberta R. McCrae służył jako punkt wyjścia analiz, w których poprzez zestawienie cech osobowości wyborców z cechami kandydatów wskazano na istotność podobieństwa osobowościowego podmiotów politycznych oraz ich zwolenników [Caprara, Barbaranelli, Zimbardo 2002]. Wykazano także, że jednostki częściej oddają głos na polityków, których cechy spostrzegają jako najbardziej zbliżone do własnych [Barbaranelli, Caprara, Vecchione, Fraley 2007]. Wielokrotnie badacze wskazywali na istotne związki wymiarów zaproponowanych przez Costę i McCrae z konserwatyzmem i liberalizmem [M. in. Costa, McCrae 1985; Costa, McCrae 1997; Van Hiel, Kossowska, Mervielde 2000; Kossowska, Van Hiel 1999].

Otwartość na doświadczenie oraz ugodowość jako zmienne różnicujące zachowania wyborcze jednostek. Problematyka podjętych badań.

Przedmiotem niniejszej analizy są dwa czynniki modelu „Wielkiej Piątki” – otwartość na doświadczenie oraz ugodowość. Każdy z czynników ma charakter stopniowalny, co oznacza, że niemożliwe jest dychotomizowanie ludzi w kategoriach zero-jedynkowych, ale wskazuje się różnice w nasileniu danej cechy.

Otwartość na doświadczenie wiąże się w największej mierze z tolerancją dla nowości i aktywnym poszukiwaniem nowych doświadczeń. Dynamika procesów, która kształtuje ciekawość otoczenia, determinuje, w jakim kierunku i z jaką siłą ujawnia się jego eksploracja, odbiór napływających informacji i szybkość zakończenia (zamknięcia) tego procesu. Jednostki z „otwartym” typem umysłu prowadzą tę eksplorację dłużej, rozważając wiele odmiennych perspektyw pojęciowych (interpretacyjnych). Systemy pojęciowe tych osób cechuje złożoność poznawcza – dostrzeganie i wyróżnianie wielu perspektyw intelektualnych oraz odcieni znaczeniowych, jak również dłuższe tolerowanie rozbieżności w formie różnego rodzaju niejasności czy dysonansów. Dominujące cechy jednostki o dużym nasileniu otwartości na doświadczenie to: silna potrzeba poznawania, preferowanie różnorodności, chłonność, wyobraźnia, fantazje i intuicja. Z kolei jednostki z „zamkniętym” typem umysłu nie przejawiają dłużej (rozwinętej) eksploracji, zadowolając się jedną typową perspektywą interpretacyjną. Osoby te charakteryzuje „prostota” poznawania, znajdująca swój wyraz w preferowaniu ostrych (skrajnych) kategorii pojęciowych [Costa, McCrae 1992; Rybarczyk 2005: 284-285]. Można przypuszczać, że jednostki o silniejszym natężeniu zamkniętości, wyrażającej się w większej sztywności myślenia, nietolerancji dla innych punktów widzenia, niskiej sposobności pre-

ferowania heterogeniczności z większą siłą będą odrzucały poglądy odmienne od własnych, akcentowały różnice między tym, co uznawane, a tym, co nie-akceptowane. Osoby mniej otwarte są bardziej skoncentrowane na poczuciu uporządkowania i tradycji; wyrażają głęboką psychologiczną potrzebę ochrony takiej struktury społeczeństwa, jaka jest obecnie [Hirsh, DeYoung, Xiaowen Xu, Peterson: 665-664]. To jednostki konwencjonalne w działaniu i konserwatywne w poglądach. Jednocześnie będą preferowały te podmioty polityczne, głoszące postulaty mniej liberalne, bardziej kateryczne, oparte na prostym systemie sądów. Wydaje się również, że osoby te będą bardziej związane z podmiotami silnych przywódców, którzy preferują styl rządzenia dominujący, narzucający, nietolerujący konsultacji, które zakładają nowe perspektywy interpretacyjne. Z kolei jednostki z większym natężeniem otwartości wykazują silniejszą preferencję dla różnorodności, a wyobraźnia oraz fantazja zapewne mają przełożenie na ich większą aktywność eksploracyjną. Są to jednostki bardziej otwarte na odmienne konteksty oraz poglądy. Można przypuszczać, że częściej będą to zwolennicy podmiotów proponujących liberalne rozwiązania, zostawiające miejsce na elastyczność poglądów oraz nowe interpretacje. Osoby bardziej „otwarte” to jednostki częściej kwestionujące autorytety, mają one dla nich charakter mniej absolutny, pojmowany racjonalnie, krytycznie. Będą to w większej mierze zwolennicy przywódców o koncyliacyjnym stylu uprawiania polityki.

Wymiar ugodowości rozpatrywany jest w kategoriach jakości relacji interpersonalnych. Osoba ugodowa wyraża pozytywne nastawienie do ludzi, życzliwość i serdeczność oraz przejawia względem innych chęć współpracy. Biegun ten współwystępuje najczęściej ze skromnością, delikatnością postępowania, altruizmem i empatią, uprzejmością, wysokim poziomem zaufania do innych. Przeciwna postawa – nieustępliwość – w skrajnym nasileniu wyraża się poprzez agresywność, wrogość, złośliwość, nieuprzejmość i szorstkość [Costa, McCrae 1992; Rybarczyk 2005: 283-284]. Jednostki o dużym nasileniu tej postawy charakteryzuje również egocentryzm oraz roszczeniowość. Można przypuszczać, że większa ugodowość będzie charakteryzowała wyborców silnych, ustabilizowanych na polskiej scenie politycznej podmiotów, które z jednej strony nie tolerują wrogości i agresji wśród zwolenników, z drugiej – poprzez swoją politykę nie wzbudzają jej, zapewniając poczucie bezpieczeństwa i swoistej przewidywalności sympatykom. Z kolei postawa przeciwna będzie częściej cechowała wyborców poszukujących, być może rozczarowanych poprzednimi wyborami, zwolenników mniejszych formacji, ale również tych nowych, kontrowersyjnych.

Biorąc powyższe pod uwagę, można przypuszczać, że inaczej będą się rozkładały preferencje polityczne u jednostek o różnym nasileniu czynników:

---

otwartość na doświadczenie oraz ugodowość. Odmienne będą także ich zachowania polityczne w kategoriach aktywność – bierność wyborcza. Analiz dokonano w trzech kontekstach społeczno-politycznych: wyborów prezydenckich i elekcji samorządowej 2010 roku oraz preferencji politycznych operacjonalizowanych jako odpowiedź na pytanie, na kogo oddał(a)by Pan(i) swój głos, gdyby wybory do Sejmu odbywały się w najbliższą niedzielę. Cele badawcze, jakie zrealizowano w prezentowanym badaniu to:

- Określenie profili psychologicznych w odniesieniu do analizowanych czynników (otwartość na doświadczenie oraz ugodowość) w poszczególnych elektoratach kandydatów na prezydenta w pierwszej turze wyborów w 2010 roku.
- Określenie profili psychologicznych w odniesieniu do analizowanych czynników (otwartość na doświadczenie oraz ugodowość) w poszczególnych elektoratach w wyborach do sejmików wojewódzkich w 2010 roku.
- Określenie profili psychologicznych w odniesieniu do analizowanych czynników (otwartość na doświadczenie oraz ugodowość) w poszczególnych elektoratach w wyborach do Sejmu, gdyby odbywały się w najbliższą niedzielę.
- Określenie profili psychologicznych w odniesieniu do analizowanych czynników (otwartość na doświadczenie oraz ugodowość) jednostek aktywnych i biernych wyborczo.

Diagnozy powyższych cech dokonano przy pomocy Inwentarza Osobowości NEO-FFI autorstwa Paula T. Costy oraz Roberta R. McCrae w polskiej adaptacji Bogdana Zawadzkiego, Jana Strelaua, Piotra Szczepanika oraz Magdaleny Śliwińskiej. Rzetelność zarówno dla otwartości na doświadczenie, jak i ugodowości w adaptacji polskiej mierzona alfa Cronbacha wynosi 0,68. W opracowywaniu danych wykorzystano analizę wariancji, test HSD Tukeya oraz test *t* Studenta.

Wybory prezydenckie 2010

Tabela 1. Rezultaty analizy wariancji dla zmiennych otwartość na doświadczenie i ugodowość – elektoraty oraz jednostki, które nie brały udziału w pierwszej turze wyborów prezydenckich 2010 roku.

	df	F	p
Otwartość na doświadczenie	5	13,069	,000
Ugodowość	5	2,511	,029

Przeprowadzona analiza wariancji ukazała, że zarówno otwartość na doświadczenie, jak i ugodowość istotnie różnicują grupy wyborców kandydatów na prezydenta w pierwszej turze wyborów 2010 roku (Tabela 1). Test post hoc zwrócił jednak uwagę, że różnice w średnich pomiędzy poszczególnymi grupami w zakresie ugodowości są zbyt małe, by upoważniać do wyciągania istotnych wniosków w zakresie tej zmiennej (Tabela 3).

Tabela 2. Średnie wyniki i odchylenia standardowe zmiennych otwartość na doświadczenie i ugodowość w poszczególnych elektoratach i wśród wyborców, którzy nie brali udziału w pierwszej turze wyborów prezydenckich w 2010 roku.

	N	Otwartość na doświadczenie		Ugodowość	
		średni wynik	odchylenie standardowe	średni wynik	odchylenie standardowe
Jarosław Kaczyński	232	23,83	6,36	29,48	6,48
Bronisław Komorowski	415	26,81	5,88	29,26	5,94
Grzegorz Napieralski	117	27,91	6,38	29,08	6,57
Waldemar Pawlak	30	21,80	6,92	28,60	5,04
Inny	86	25,48	6,89	27,49	7,23
Nie głosowałam/em	208	24,80	6,20	27,98	5,94
Razem	1088	25,67	6,38	28,88	6,24

Najwyższy poziom otwartości na doświadczenie charakteryzuje zwolenników G. Napieralskiego. Niewiele niższy prezentują wyborcy B. Komorowskiego (Tabela 2). Porównania wielokrotne za pomocą testu HSD Tukeya dowodzą, że jednostki te stanowią homogeniczną grupę (Tabela 3). Są to politycy, którzy firmują bardziej liberalne programy polityczne, odwołujący się w głoszonych hasłach do wielu kontekstów interpretacyjnych, nie proponujący programów opartych na kategoriach sądów i jednej interpretacji. Jak wynika z przeprowadzonego badania, ich treści są atrakcyjne dla jednostek o większej tolerancji różnorodności, otwartych na nowe bodźce. Wyborcy ci charakteryzują się silniejszą potrzebą poznania i akceptacją różnych odcieni znaczeniowych.

Powyżej wskazane grupy wyborców zdecydowanie wyróżniają się od zwolenników J. Kaczyńskiego oraz W. Pawlaka, których cechuje większy poziom zamkniętości (Tabela 2). Lider Prawa i Sprawiedliwości to polityk o silnej osobowości, autorytarnym stylu sprawowania władzy, nie znoszący sprzeciwu, co wielokrotnie opinia publiczna obserwowała przy kolejnych wykluczeniach niełojalnych członków z partii. Mimo prowadzenia kampanii wyborczej przez liberalne skrzydło PiS wynik otwartości pozostał na niższym poziomie. Z kolei Waldemar Pawlak, stoi na czele partii mocno przywiązanej do tradycji i porządku, konserwatywnej w odniesieniu do kwestii szeroko dyskutowanych społecznie, takich jak aborcja, eutanazja, legalizacja związków homoseksualnych czy narkotyków. Swoje postulaty kieruje przede wszystkim do mieszkańców wsi oraz mniejszych miejscowości. Zwrócić należy uwagę, że wyborcy ci stanowią grupy jednorodne z sympatykami innych kandydatów na najwyższy urząd w państwie oraz osobami, które nie zdecydowały się na aktywność wyborczą w elekcji prezydenckiej 2010 roku (Tabela 3).

Tabela 3. Istotne porównania wielokrotne w teście HSD Tukeya dla zmiennej otwartość na doświadczenie między grupami wyborców kandydatów na prezydenta w pierwszej turze wyborów 2010 roku oraz jednostkami, które nie brały udziału w elekcji.

	Jarosław Kaczyński	Bronisław Komorowski	Grzegorz Napieralski	Waldemar Pawlak	Inny	Nie głosowałam/em
Jarosław Kaczyński	–	I-J =4,07409 p=,000	I-J =4,07409, p=,000	x	x	x
Bronisław Komorowski	I-J =4,07409 p=,000	–	x	I-J =5,01446 p=,000	x	I-J =2,01157 p=,002
Grzegorz Napieralski	I-J =4,07409 p=,000	x	–	I-J =6,10598 p=,000	x	I-J =3,10310 p=,000
Waldemar Pawlak	x	I-J =5,01446 p=,000	I-J =6,10598 p=,000	–	x	x
Inny	x	x	x	x	–	
Nie głosowałam/em	x	I-J =2,01157 p=,002	I-J =3,10310 p=,000	x	x	–

Różnica średnich jest istotna na poziomie 0,05.

x – różnica nieistotna.

Wybory do sejmików wojewódzkich 2010

Tabela 4. Rezultaty analizy wariancji dla zmiennych otwartość na doświadczenie i ugodowość – elektoraty oraz jednostki, które nie brały udziału w wyborach do sejmików wojewódzkich 2010 roku.

	df	F	p
Otwartość na doświadczenie	7	9,142	,000
Ugodowość	7	2,933	,005

Analiza wariancji dowiodła, że analizowane zmienne psychologiczne istotnie różnicują grupy wyborców w elekcji do sejmików wojewódzkich w 2010 roku (Tabela 4).

Tabela 5. Średnie wyniki i odchylenia standardowe zmiennych otwartość na doświadczenie i ugodowość w poszczególnych elektoratach i wśród wyborców, którzy nie brali udziału w wyborach do sejmików wojewódzkich w 2010 roku.

	N	Otwartość na doświadczenie		Ugodowość	
		średni wynik	Odchylenie standardowe	średni wynik	Odchylenie standardowe
Platforma Obywatelska	304	27,19	5,79	29,49	6,00
Polskie Stronnictwo Ludowe	61	23,66	6,92	29,28	5,68
Prawo i Sprawiedliwość	141	23,76	6,32	29,07	6,62
Sojusz Lewicy Demokratycznej	94	27,66	6,41	28,78	6,51
Partia/ugrupowanie lokalne lub regionalne	44	27,11	6,58	27,68	7,27
Inna	28	28,00	4,04	28,79	6,09
Nie pamiętam na kogo głosowałam/em	31	25,71	5,82	32,45	5,07
Nie głosowałam/em	385	24,66	6,46	28,16	6,14
Razem	1088	25,67	6,38	29,28	5,68

Najwyższy poziom otwartości na doświadczenie prezentują wyborcy innego niż wskazane podmiotu politycznego. Nieco tylko niższy cechuje zwolenników SLD, PO oraz partii/ugrupowania lokalnego. Należy zwrócić uwagę, że wspomniane partie parlamentarne głoszą postulaty bardziej liberalne, odwołujące się do szerszych kontekstów społeczno-politycznych. Z pewnością zyskują one większą aprobatę u jednostek, które wykazują większą tolerancję różnorodności, mają silniejszą potrzebę poznawania i rozumienia różnych kontekstów interpretacyjnych, niezadowolających się jednym punktem widzenia. Poparcie jednostek otwartych dla podmiotów lokalnych może wiązać się z ich szerszym zaangażowaniem w sprawy najbliższego środowiska – jego większą eksploracją, zainteresowaniem podejmowanymi decyzjami, działalnością stowarzyszeń i ruchów społeczno-politycznych.

Sympatycy PiS oraz PSL stanowią grupy jednorodne, o istotnie niższym poziomie otwartości na doświadczenie (Tabela 5). Podmioty te, proponując hasła bardziej konserwatywne, oparte na systemie prostych sądów, są atrakcyjniejsze dla jednostek, które mają niższy poziom akceptacji dla różnorodnych punktów widzenia, nie odczuwają silnej potrzeby poszukiwania nowych bodźców, są przywiązane do tradycyjnych wartości i perspektyw pojęciowych. Są to również osoby o mniejszej tolerancji dla odmiennych punktów widzenia. Podkreślić należy, że poziom otwartości na doświadczenie nie różnicuje tych wyborców od jednostek, które nie pamiętają na kogo głosowały oraz tych, którzy nie wzięli udziału w wyborach do sejmików (Tabela 6).

Poziom ugodości w zasadzie nieznacznie różnicuje badane grupy (Tabele 5 i 6). Najwyższy poziom tej zmiennej prezentują wyborcy, którzy deklarują, że brali udział w wyborach do sejmików wojewódzkich, jednak nie pamiętają na kogo oddali swój głos. Jest to o tyle interesujące, że przeprowadzone badanie odbywało się tuż po elekcji samorządowej. Można zatem przypuszczać, że motywem aktywności wyborczej znacznej części tych osób był obowiązek obywatelski, chęć wywiązania się z ciężącej na nich presji współuczestniczenia w procesie podejmowania ważnych decyzji społeczno-politycznych, natomiast drugorzędną kwestię stanowiły preferencje polityczne.

Z kolei najniższy wynik, wiążący się z nieco większą postawą roszczeniową i egocentryczną, cechował jednostki, które nie wzięły udziału w wyborach do sejmików oraz tych, którzy poparli w nich podmioty lokalne. Można sądzić, że w przypadku absencji niższy wynik wiąże się ze swego rodzaju protestem, niechęcią, być może rozczarowaniem politycznym. Z kolei głosowanie na ugrupowania lokalne może mieć związek z większą fragmentaryzacją przestrzeni politycznej rywalizacji lokalnej, w której podmioty mniejsze, by się przebić, prowadzą często politykę bardziej agresywną i podkreślającą ich atuty na tle nieskutecznych działań kontrkandydatów. Taka polityka może być

atrakcyjniejsza dla jednostek, które będą agresywnie przeciwstawiały się partykularnym interesom, jednocześnie realizując w tym własną konfliktowość.

Pozostałe grupy wyborców podmiotów ustabilizowanych na scenie politycznej – PO, PSL, PiS oraz SLD nie różnią się istotnie pod względem poziomu ugodowości.

Tabela 6. Istotne porównania wielokrotne w teście HSD Tukeya dla zmiennych otwartość na doświadczenie i ugodowość między wyborcami w elekcji do sejmików wojewódzkich w 2010 roku oraz jednostkami, które nie brały udziału w wyborach.*

	Platforma Obywatelska	Polskie Stronictwo Ludowe	Prawo i Sprawiedliwość	Sojusz Lewicy Demokratycznej	Partia/ ugrupowanie lokalne lub regionalne	Inna	Nie pamiętam na kogo głosowałam/em	Nie głosowałam/em
Platforma Obywatelska	–	I- J =3,53505 p=,001	I- J =3,43192 p=,000	x	x	x	x	I- J =2,53365 p=,000
Polskie Stronictwo Ludowe	I- J =3,53505 p=,001	–	x	I- J =4,00384 p=,002		I- J =4,34426 ,047	x	x
Prawo i Sprawiedliwość	I- J =3,43192 p=,000	x	–	I- J =3,90071 p=,000	I- J =3,35477 p=,039	I- J =4,24113 p=,023	x	x
Sojusz Lewicy Demokratycznej	x	I- J =4,00384 p=,002	I- J =3,90071 p=,000	–	x	x	x	I- J =3,00243 p=,001
Partia/ ugrupowanie lokalne lub regionalne	x	x	I- J =3,35477 p=,039	x	–	x	I- J =4,76979 p=,024	x
Inna	x	I- J =4,34426 p=,047	I- J =4,24113 p=,023	x	x	–	x	x
Nie pamiętam na kogo głosowałam/em	x	x	x	x	I- J =4,76979 p=,024	x	–	I- J =4,29317 p=,005
Nie głosowałam/em	I- J =2,53365 p=,000	x	x	I- J =3,00243 p=,001	x	x	I- J =4,29317 p=,005	–

Różnica średnich jest istotna na poziomie 0,05.

*W pogrubionych komórkach znajdują się wartości dla zmiennej „ugodowość”.

x – różnica nieistotna.

Deklarowane preferencje polityczne

Tabela 7. Rezultaty analizy wariancji dla zmiennych otwartość na doświadczenie i ugodowość – elektoraty oraz jednostki, deklarujące absencję w wyborach do Sejmu, gdyby odbywały się w najbliższą niedzielę.

	df	F	p
Otwartość na doświadczenie	7	11,419	,000
Ugodowość	7	1,268	,263

Analiza wariancji ukazała, że jedynie otwartość na doświadczenie istotnie różnicuje grupy obywateli o różnych preferencjach politycznych. Pod względem ugodowości wyborcy stanowią homogeniczną grupę (Tabela 7).

Tabela 8. Średnie wyniki i odchylenia standardowe zmiennych otwartość na doświadczenie i ugodowość w poszczególnych elektoratach partyjnych i wśród wyborców, którzy deklarują absencję w wyborach do Sejmu, gdyby odbywały się w najbliższą niedzielę.

	N	Otwartość na doświadczenie		Ugodowość	
		średni wynik	Odchylenie standardowe	średni wynik	Odchylenie standardowe
Platforma Obywatelska	390	26,40	5,64	28,94	5,91
Polska Jest Najważniejsza – gdyby było partią polityczną	67	27,28	5,82	29,06	6,37
Polskie Stronnictwo Ludowe	56	22,23	6,30	29,14	5,36
Prawo i Sprawiedliwość	182	23,27	6,27	28,92	6,55
Ruch Poparcia Palikota – Nowoczesna Polska, gdyby był partią polityczną	37	30,41	8,11	26,57	7,34
Sojusz Lewicy Demokratycznej	129	26,60	6,11	29,18	6,59
Inna	45	25,31	7,37	27,36	7,65
Nie głosował(a)bym	182	25,42	6,55	29,24	5,87
Razem	1088	25,67	6,38	28,88	6,24

Zdecydowanie najwyższym poziomem otwartości na doświadczenie cechują się zwolennicy Ruchu Poparcia Palikota – Nowoczesna Polska (Tabela 8). Podmiot ten to grupa popierająca byłego posła PO – Janusza Palikota, znanego z osobliwych działań w przestrzeni społeczno-politycznej. Po kontrowersyjnych wypowiedziach polityka na temat katastrofy lotniczej w Smoleńsku, które zawoocowały m.in. wnioskiem eurodeputowanego PO Filipa Kaczmarka o wykluczenie Palikota z partii, zapowiedział on powołanie stowarzyszenia. Inicjator ruchu przedstawił szereg antyklerykalnych, urzędniczych i parlamentarnych postulatów, m.in. hasła zaprzestania nauczania religii w szkołach, liberalizacji ustawy aborcyjnej, finansowania z budżetu państwa metody *in vitro*, dostosowania płacy do pracy, parytetów płci na listach wyborczych, wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych, likwidacji Senatu, połączenia ZUS i KRUS, przekazania 1% PKB na kulturę. Badanie ukazało, że postulaty te, dotyczące często społecznie dyskutowanych kwestii, okazały się atrakcyjne dla osób aktywnie poszukujących nowych doświadczeń, otwartych na nowe bodźce i wykazujących większą tolerancję dla odmiennych perspektyw.

Porównania wielokrotne w teście Tukeya wskazują, że pod względem otwartości zwolennicy Ruchu nie różnią się istotnie od sympatyków stowarzyszenia Polska Jest Najważniejsza, założonego przez wykluczonych z PiS posłów (Tabela 9). Społeczność ta odwoływała się do haseł kampanii prezydenckiej J. Kaczyńskiego, które zyskały znaczną aprobatę społeczną, jednak po przegranych wyborach zostały odsunięte wraz z liberalnym skrzydłem PiS przez konserwatyistów partyjnych. Próby przeobrażeń w partii, wprowadzenia nowych sposobów komunikacji z wyborcami, jak również zapewne tocząca się w mediach i angażująca opinię publiczną walka o nowe, bardziej liberalne hasła, zyskały sympatię wśród jednostek o podwyższonym poziomie otwartości i gotowości na zmiany.

Nieznacznie niższy wynik od wyborców PJN prezentują zwolennicy PO oraz SLD. Najniższy wynik wśród badanych otrzymali wyborcy PSL oraz PiS, którzy pod względem analizowanej zmiennej stanowią jednorodną grupę (Tabele 8 i 9). Wśród wszystkich badanych są to zatem jednostki o najsilniejszej preferencji dla ostrych i jasnych kategorii pojęciowych, mniejszej tolerancji dla innych punktów widzenia, skoncentrowane na uporządkowaniu i tradycji. Te dwie partie proponują swoim wyborcom postulaty mniej liberalne, oparte w dużej mierze na prostym systemie sądów, co uzasadnia ich atrakcyjność dla jednostek konwencjonalnych w działaniu i tych o niższym progu akceptacji dla poglądów nowatorskich.

Osoby, które zdecydowałyby się na absencję w wyborach do Sejmu, gdyby odbywały się w najbliższą niedzielę, oraz osoby popierające inne niż wskazane podmioty polityczne cechuje poziom otwartości niemalże identyczny ze średnią w badanej grupie.

Tabela 9. Istotne porównania wielokrotne w teście HSD Tukeya dla zmiennej otwartość na doświadczenie między poszczególnymi elektoratami partyjnymi i wśród wyborców, którzy deklarują absencję w wyborach do Sejmu, gdyby odbywały się w najbliższą niedzielę.

	Platforma Obywatelska	Polska Jest Najważniejsza –gdyby było partią polityczną	Polskie Stronictwo Ludowe	Prawo i Sprawiedliwość	Ruch Poparcia Palikota – Nowoczesna Polska, gdyby był partią polityczną	Sojusz Lewicy Demokratycznej	Inna	Nie głosował(a)bym
Platforma Obywatelska	-	x	I- J =4,16786 p=,000	I- J =3,13077 p=,000	I- J =4,00541 p=,004	x	x	x
Polska Jest Najważniejsza –gdyby było partią polityczną	x	-	I- J =5,05144 p=,000	I- J =4,01435 p=,000	x	x	x	x
Polskie Stronictwo Ludowe	I- J =4,16786 p=,000	I- J =5,05144 p=,000	-	x	I- J =8,17326 p=,000	I- J =4,36476 p=,000		I- J =3,19093 p=,017
Prawo i Sprawiedliwość	I- J =3,13077 p=,000	I- J =4,01435 p=,000	x	-	I- J =7,13617 p=,000	I- J =3,32767 p=,000	x	I- J =2,15385 p=,020
Ruch Poparcia Palikota – Nowoczesna Polska, gdyby był partią polityczną	I- J =4,00541 p=,004	x	I- J =8,17326 p=,000	I- J =7,13617 p=,000	-	I- J =3,80851 p=,022	I- J =5,09429 p=,005	I- J =4,98233 p=,000
Sojusz Lewicy Demokratycznej	x	x	I- J =4,36476 p=,000	I- J =3,32767 p=,000	I- J =3,80851 p=,022	-	x	x
Inna	x	x	x	x	I- J =5,09429 p=,005	x	-	x
Nie głosował(a)bym	x	x	I- J =3,19093 p=,017	I- J =2,15385 p=,020	I- J =4,98233 p=,000	x	x	-

Różnica średnich jest istotna na poziomie 0,05.

W pogrubionych komórkach znajdują się wartości dla zmiennej „ugodowość”.

x – różnica nieistotna.

Aktywni i bierni wyborczo

Analiza ukazała, że średnie wyniki otwartości na doświadczenie oraz ugodowości istotnie różnicują rzeczywiste zachowania wyborcze jednostek, natomiast nie czynią istotnych różnic w deklaracjach obywateli (Tabela 10). Istotnie wyższy poziom otwartości na doświadczenie oraz ugodowości cechuje wyborców aktywnych w wyborach prezydenckich i do sejmików wojewódzkich 2010 roku. Silniejsza potrzeba poznania, aktywne poszukiwanie nowych doświadczeń, częstsza eksploracja otoczenia czynią jednostki aktywniejszymi na scenie politycznej. Jednocześnie współwystępujący u partycypujących wyższy poziom ugodowości wiąże się zapewne z ich poczuciem obowiązku uczestnictwa w podejmowaniu ważnych decyzji w kraju.

Z kolei osoby bierne wyborczo charakteryzuje nieco niższa tolerancja dla różnego rodzaju rozbieżności czy dysonansów, mają trudności w funkcjonowaniu w sytuacjach, w których współwystępuje wiele punktów interpretacyjnych. Częściej aprobują też jednoznaczne kategorie pojęciowe i prostsze systemy sądów. Współwystępuje z tym większe natężenie postawy roszczeniowej i mniejszy oportunizm, które mogą przejawiać się także w bierności wyborczej, będącej wyrazem ich dezaprobaty czy sprzeciwu.

Jak zaznaczono, ani poziom otwartości na doświadczenie, ani ugodowości nie różnicują jednostek deklarujących odmienne zachowania wyborcze w kategoriach aktywność-bierność. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na ważną kwestię, mianowicie regułę, iż deklarowany w badaniach stopień uczestnictwa jest najczęściej wyższy niż realny udział w wyborach. Problem wiarygodności deklaracji, dotyczących udziału w głosowaniu utrudnia szacowanie odsetka respondentów, którzy nie przyznają się, że w wyborach nie wezmą udziału. Fakt ten może być istotny dla uzyskanych wyników.

Ekstrapolacja wyników badań

Przeprowadzone badania potwierdzają istotność dyspozycji osobowościowych dla zachowań politycznych. Otwartość na doświadczenie okazała się zmienną zdecydowanie bardziej różnicującą grupy wyborców o odmiennych preferencjach politycznych. Biorąc pod uwagę poszczególne elektoraty można zauważyć, że odmienne poziomy tego czynnika charakteryzują wyborców dwóch grup podmiotów politycznych (Wykres 1). Z jednej strony podwyższoną otwartość prezentują zwolennicy B. Komorowskiego oraz G. Napieralskiego, a także partii, które politycy ci reprezentują – PO oraz SLD. Wysoki wynik odnotowano również u sympatyków nowych podmiotów na scenie politycznej – PJN oraz RPP Nowoczesna Polska. W grupie tej znajdują się też popierający

Tabela 10. Średnie wyniki i odchylenia standardowe oraz istotność różnic między poziomami zmiennych otwartość na doświadczenie i ugodowość wśród osób aktywnych i biernych wyborczo.

	N	Otwartość na doświadczenie				Ugodowość						
		średni wynik	Odchylenie standardowe	t	df	p	średni wynik	Odchylenie standardowe	t	df	p	
Wybory prezydenckie 2010	Aktywność	880	25,87	6,41	2,176	1086	,030	29,10	6,29	2,328	1086	,020
	Bierność	208	24,80	6,20				27,98	5,94			
Wybory do sejmików wojewódzkich 2010	Aktywność	703	26,22	6,27	3,889	1086	,000	29,28	6,25	2,851	1086	,004
	Bierność	385	24,66	6,46				28,16	6,14			
Deklarowane zachowanie w wyborach do Sejmu, gdyby odbywały się w najbliższą niedzielę	Aktywność	906	25,72	6,35	,566	1086	n.i.	28,81	6,31	-,835	1086	n.i.
	Bierność	182	25,42	6,55				29,24	5,87			

partie/ugrupowania lokalne w wyborach do sejmików wojewódzkich. Druga grupa wyborców – o istotnie niższym wyniku otwartości – obejmuje sympatyków J. Kaczyńskiego oraz W. Pawlaka, jak również partii przez nich reprezentowanych – PiS i PSL. Podmiot inny niż wymieniane w deklarowanych preferencjach oraz w wyborach prezydenckich wskazywały jednostki o raczej niskim wskaźniku otwartości, zawiązał go jednak dosyć wysoki wynik w zachowaniach w elekcji samorządowej.

Analiza wskazuje, że pierwsza wskazana grupa podmiotów politycznych znajduje zwolenników wśród jednostek ceniących nowe doświadczenia, z silniejszą potrzebą poznania. Są to osoby otwarte na działania, ale również idee i wartości. Są ciekawe i cenią wiedzę dla niej samej. „Prawdopodobnie ze względu na gotowość do brania pod uwagę różnych możliwości oraz do utożsamiania się z innymi okolicznościami osoby te mają liberalny stosunek do wartości, są skłonne do przyznania, że to co właściwe i niewłaściwe dla jednej osoby, może nie mieć zastosowania w innych okolicznościach” [Costa, McCrae 2005: 68]. Wśród kluczowych potrzeb osób o wysokiej otwartości na doświadczenie wskazać należy: potrzebę zrozumienia, zmiany, wrażliwości emocjonalnej, osiągnięć, autonomii [Costa, McCrae 1988].

Z kolei druga wyróżniona grupa obejmuje podmioty, które są atrakcyjne dla jednostek opowiadających się częściej za wartościami konserwatywnymi, preferujących ustalony porządek. Są to osoby mniej postępowe, o słabszej potrzebie poszukiwania nowych perspektyw i interpretacji, jak i mniejszej tolerancji dla odmiennych punktów widzenia. Jednostki te wykazują większą preferencję dla prostych sądów, opiniują w kategoriach konwencjonalnych. W obliczu trudności częściej odczuwają niepewność.

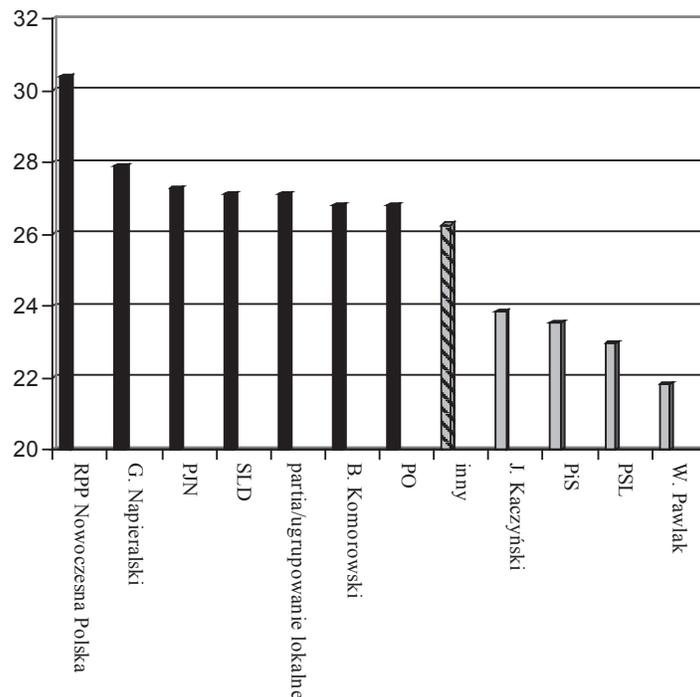
Wyniki te pozostają w zgodzie z innymi rezultatami badawczymi przedstawianymi w literaturze przedmiotu. Zestawienie badań autorki niniejszego artykułu [Turska-Kawa 2011: 133-154], których celem była identyfikacja kluczowych czynników, przez pryzmat których obywatele postrzegali poszczególnych kandydatów na prezydenta w elekcji 2010 roku dowodzi pośrednio spójności cech osobowościowych wyborców i preferowanych przez nich polityków oraz ukazuje, że atrakcyjniejsi są ci politycy, których komunikaty i postrzegane cechy odpowiadają potrzebom wyborców. Przykładowo, jednym z centralnych czynników, wskazywanych przez sympatyków G. Napieralskiego była „niekonwencjonalność”¹, co zapewne pozostaje w zgodzie z ich podwyższonym

---

¹ Można przypuszczać, że taki obraz kandydata zrodził się dzięki specyficznemu prowadzonej kampanii wyborczej, odmiennej od swoich kontrkandydatów. W działaniach G. Napieralski na szeroką skalę wykorzystał Internet. Komunikację z wyborcami zapewniała mu obecność na portalach społecznościowych oraz wykorzystanie komunikatorów, między innymi: youtube, twitter, facebook, myspace, gadu-gadu, yam, nasza-klasa. Promujące go piosenki

poziomem otwartości na doświadczenie. Z kolei dominującym czynnikiem, przez który postrzega J. Kaczyńskiego jego elektorat była „siła działania”, która jest wyrazem takich cech, jak odwaga, siła, niezależność oraz konfliktowy styl prowadzenia działalności publicznej. Jerzy Sielski, poddając analizie osobowość przywódczą prezesa PiS, wymienia następujące jego cechy: silny temperament, urodzony przywódca, powściągliwy w emocjach, pewny siebie, manipulator, zorientowany na cel [Sielski 2008: 91-111]. Takie charakterystyki są zapewne interesujące dla jednostek o mniejszej tolerancji dla wielu punktów widzenia, preferujących jedną właściwą im perspektywę, która zapewnia stabilizację i przewidywalność. W badaniach Ireny Pilch [2011: 124] J. Kaczyńskiemu został przypisany niski stopień otwartości na doświadczenie, co również może zapewniać wyborcom wyższy stopień bezpieczeństwa. Wiele poszukiwań empirycznych wskazuje, że wyborcy o większej otwartości preferują bardziej liberalne ideologie, niż jednostki zamknięte, dla których atrakcyjniejsze są konserwatywne treści [Jost, Glaser, Kruglanski, Sulloway 2003; Van Hiel, Kossowska, Mervielde 2000; McCrae 1996].

Wykres 1. Średnie wyniki otwartości na doświadczenie w elektoratach poszczególnych podmiotów politycznych.

wyborcze, w rytmie rap i hip-hop, stały się również zauważalne w wyciszonej, naznaczonej żalobą narodową kampanii wyborczej. Sposób przekazu z pewnością miał znaczenie w procesie docierania do młodych ludzi. Warto podkreślić, że była to cecha wskazywana nie tylko przez elektorat G. Napieralskiego, ale również przez wyborców innych kandydatów i jednostki bierne w I turze elekcji.

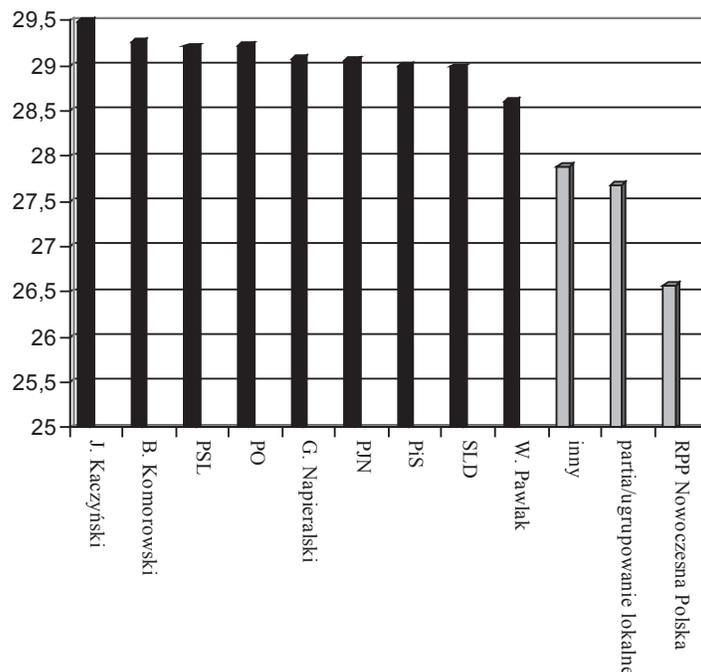
Poziom ugodowości zdecydowanie mniej różnicuje zwolenników poszczególnych podmiotów politycznych. Wyniki te należy raczej traktować w kategoriach pewnych tendencji, niż jednoznacznych rozróżnień. Analiza statystyczna nie wykazała istotnych różnic między elektoratami różnych kandydatów na prezydenta oraz w deklarowanych preferencjach partyjnych, wskazała jedynie na nieznaczne różnice wśród wyborców w elekcji samorządowej.

Mimo powyższego warto jednak podkreślić pewną prawidłowość odnotowaną w badaniach. Otóż potwierdziło się wstępne przypuszczenie autorki, że wyższy stopień ugodowości będą prezentowały jednostki popierające ustabilizowane na polskiej scenie politycznej podmioty (Wykres 2). Niższy poziom ugodowości charakteryzuje inne niż wskazane podmioty polityczne, partie/ugrupowania lokalne oraz nowopowstały RPP Nowoczesna Polska. W pewnym zakresie tendencji tej wymyka się PJN, która również jest świeżym podmiotem na scenie politycznej, jednak utworzyli ją znani politycy silnej partii – PiS, co może wskazywać na transfer części wyborców i uzasadniać otrzymany wynik.

Jednostki o wyższym stopniu ugodowości są ufne względem innych, rzadziej podejrzewają ich o złe intencje. Odwołując się do poglądów Erika Eriksona, który uważał zaufanie za najwcześniejszą i fundamentalną konsekwencję rozwoju psychospołecznego, osoby, które nie ukształtują w sobie zaufania w rzeczywistości nigdy nie będą mogły poczynić postępów w dążeniu do pracowitości, własnej tożsamości i bliskości z innymi osobami [Za: Costa, McCrae 2005: 69]. Jednostki takie lepiej współpracują w grupie, nie są agresywne i dążące do realizacji partykularnych interesów. Jedną z cech ugodowości Kalifornijskiego Zestawu Q-sort definiującego poszczególne czynniki modelu jest „dający siebie” [McCrae, Costa, Busch 1986], co jednocześnie wskazuje na dużą wartość ich zaangażowania i postaw w działalności grupowej, otwierając się dalej na cechy takie jak lojalność polityczna i wierność danej ideologii. Uzyskany wynik pośrednio pozostaje w zgodzie z rezultatami badań Małgorzaty Kossowskiej i Alaina Van Hieła, którzy zwracają uwagę na brak istotnych korelacji między poziomem ugodowości a preferencją ideologii prawicowej. Może to wspierać nieistotność poziomu ugodowości w różnicowaniu preferencji politycznej na osi lewica-prawica, czego dowiodły niniejsze badania.

Profile osób biernych wyborczo pozostają w związku z poprzednimi badaniami autorki niniejszego artykułu [Turska-Kawa 2010], których rezultaty ukazały, że jednostki te przejawiają istotnie niższy poziom samooceny, dyspozycyjnego optymizmu, poczucia własnej skuteczności oraz wyższy lęku jako cechy. Układ tych cech czyni je słabiej funkcjonującymi w sytuacjach trudnych – mniej wierzą w swoje możliwości, mają większą tendencję do reagowania lękiem w różnych sytuacjach, nawet wówczas, gdy nie są one obiektywnie zagrażające, niższa samoskuteczność oraz optymizm nie sprzyjają przewyciężaniu

Wykres 2. Średnie wyniki ugodowości
w elektoratach poszczególnych podmiotów politycznych.

tych stanów, bowiem są to zmienne odpowiedzialne za motywację i zadaniowe reagowanie, optymiści stosują skuteczniejsze strategie adaptacyjne. Korresponduje to z ich większą zamkniętością na nowe doświadczenia, słabszą potrzebą poszukiwania nowych bodźców, czy niższą tolerancją na inne perspektywy interpretacyjne. Jest to ważne, jeśli wybory oraz kampanię wyborczą potraktujemy jako sytuację, będącą źródłem nieznanych, często zaskakujących bodźców, w której jednocześnie poruszanych jest szereg kwestii bliskich obywatelom, ważnych dla ich jakości życia (emerytury, pensje, podatki, służba zdrowia itp.). Niepewność oraz napięcie pojawiające się w dyskusjach społecznych będą zapewne wyzwały odmienne odczucia i postawy u jednostek o różnych układach zmiennych osobowościowych – u jednych wzbudzając lęk, u innych zainteresowanie i poszukiwanie, jeszcze u innych aktywną mobilizację i wsparcie zmian czy opór względem proponowanych postulatów. Efektem tych odczuć będą różne zachowania wyborcze – od wycofania się z sytuacji wyborów do aktywnego w nich udziału.

Zakończenie

Przeprowadzone badania pozostają w nurcie rozważań, które wskazują, że różnice pomiędzy politycznymi treściami liberalnymi, a konserwatywnymi-

mi są nieodłącznie związane z naturą psychologiczną ich zwolenników. Studia Glenna D. Wilsona i Johna R. Pettersona [1968] zwracają uwagę, że jednostki o politycznej postawie konserwatywnej przejawiają szereg cech takich jak: sztywność zachowania, społeczny konformizm oraz konwencjonalność w moralnych przekonaniach. Wskazywane przez badaczy zmienne są powiązane z otwartością na doświadczenie. W kontekście polskiej sceny politycznej okazało się, że jeśli spojrzymy na otwartość przez pryzmat potrzeb jednostek – złożoności, ciekawości, aprobaty dla nowych bodźców i różnych kontekstów interpretacyjnych to odpowiedzią na nie są postulaty SLD oraz PO. Natomiast dla osób o większej zamkniętości manifestującej się preferencją dla tradycji, prostych sądów, niższą tolerancją dla odmiennych punktów widzenia atrakcyjniejsze okazują się przekazy PiS oraz PSL. Podjęcie szerszych analiz nad osobowościowymi podobieństwami pomiędzy poszczególnymi elektoratami mogłoby nakreślić możliwe kierunki potencjalnych przepływów wyborców w odpowiedzi na komunikaty odwołujące się do ich potrzeb psychologicznych. Jest to szczególnie ważne w kontekście mobilizacji wyborczej, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt zbliżonych wyników elektoratów PiS i PSL oraz jednostek biernych wyborczo [Turska-Kawa 2010]. Jak dowiodły inne badania, grupy te bowiem wykazują zbliżone wyniki w zakresie cech takich jak: dyspozycyjny optymizm, samoocena, dyspozycyjny lęk oraz poczucie własnej skuteczności.

Bibliografia

- Adorno T. W. (2010), *Osobowość autorytarna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Adorno T. W., Frenkiel-Brunswik E., Levinson D. J., Sanford R. N. (1950), *The authoritarian personality*, Nowy Jork: Harper and Brothers.
- Barbaranelli C., Caprara G.V., Vecchione M., Fraley Ch.R. (2007), *Voters' personality traits in presidential elections*, „Personality and Individual Differences”, nr 42, ss. 1199-1208.
- Caprara G.V., Barbaranelli C., Zimbardo P. (2002), *When parsimony subdues distinctiveness: Simplified public perceptions of politicians' personality*, „Political Psychology”, nr 23, ss. 77-96.
- Costa P. T., McCrae R. R. (1985), *Comparison of EPI and psychotism scales with measures of the Five Factor Model of personality*, „Personality and Individual Differences”, 6, ss. 587-597.
- Costa P. T., McCrae R. R. (1988), *From catalog to classification: Murray's Leeds and the Five-Factor Model*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 55, ss. 258-265.
- Costa P. T., McCrae R. R. (1997), *Conceptions and correlates of openness*
-

- to experience, [w:] R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs (red.), *Handbook of Personality Psychology*, Londyn: academic Press, ss. 825-847
- Costa P. T., McCrae R. R. (2005), *Osobowość dorosłego człowieka. Perspektywa teorii pięcioczynnikowej*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Costa, P.T., McCrae, R.R. (1992), *NEO PI-R. Professional manual*, Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Eysenck H. J., (1954), *The psychology of politics*, Londyn: Routledge&Kegan Paul LTD.
- Eysenck H. J., (1956), *The psychology of politics and the personality similarities between fascists and communists*, „Psychological Bulletin”, 53, 6, ss. 431-438.
- Eysenck H. J., (1996), *Dlaczego ludzie zachowują się tak, jak się zachowują?*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Fromm E. (2008), *Ucieczka od wolności*, Warszawa: Czytelnik.
- Hirsh J. B., DeYoung C. G., Xiaowen Xu, Peterson J. B. (2010), *Compassionate Liberals and Polite Conservatives: Associations of Agreeableness With Political Ideology and Moral Values*, „Personality and Social Psychology Bulletin”, 36 (5), ss. 655-664.
- Jakubowska U. (1999), *Preferencje polityczne. Psychologiczne teorie i badania*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jost J. T., Glaser J., Kruglanski A. W., Sulloway F. J. (2003), *Political conservatism as motivated social cognition*, „Psychological Bulletin”, 129, ss. 339–375.
- Kossowska, M., Van Hiel, A. (1999), *Personality and current political beliefs: A comparative study on Polish and Belgian samples*, „Polish Psychological Bulletin”, 30, ss. 115-128.
- Larsen R. J., Buss D. (2005), *Personality Psychology: Domains of knowledge about human nature*, Nowy Jork: McGraw-Hill.
- McCrae R. R. (1996), *Social consequences of experiential openness*, „Psychological Bulletin”, 120, ss. 323–337.
- McCrae R. R., Costa P. T., Busch C.M. (1986), *Evaluating comprehensiveness in personality systems: The California Q-Set and Five-Factor Model*, „Journal of Personality”, 54, ss. 430-446.
- Pervin L.A. (2002), *Psychologia osobowości*, Gdańsk: GWP.
- Pilch I. (2011), *Osobowość „idealnego” prezydenta oraz profile osobowościowe kandydatów w wyborach prezydenckich 2010 w ocenie wybranej grupy wyborców*, [w:] J. Okrzesik, W. Wojtasik (red.), *Wybory prezydenckie 2010*, Katowice: REMAR, ss. 115-132.
- Reich W. (1933), *Die Massenpsychologie des Faschismus*, Kopenhagen/Prag/Zurich: Kiepenheuer & Witsch GmbH.
-

- Rokeach M. (1960), *The open and closed mind*, Nowy Jork: Basic Books, Inc.
- Rokeach M. (1973), *The nature of human value*, Londyn: The Free Press.
- Rybarczyk A. (2005), *Możliwości wykorzystania pięcioczynnikowego modelu osobowości na potrzeby doboru personalnego*, [w:] Z. Andrzejak, L. Kacprzak, K. Pająk (red.), *Polski system edukacji po reformie 1999 roku. Stan-Perspektywy-Zagrozenia*, Warszawa-Poznań: Dom Wydawniczy Elipsa, ss. 282-286.
- Sielski J. (2008), *Tworzenie się osobowości politycznej przywódcy na przykładzie Jarosława Kaczyńskiego*, [w:] J. Sielski, M. Czerwiński, *Partie polityczne – przywództwo partyjne*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 91-111.
- Strelau J., Doliński D. (2008), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Tomkins S. (1963), *Left and right: A basic dimension of ideology and personality*, [w:] R. W. White (red.), *The study of lives*, Nowy Jork: Artherton Press, ss. 388-411.
- Turska-Kawa A. (2010), *Psychologiczne uwarunkowania zachowań wyborczych*, [w:] A. Turska-Kawa, W. Wojtasik (red.), *Preferencje polityczne 2009. Postawy-Identyfikacje-Zachowania*, Katowice: UNIKAT2, ss. 101-121.
- Turska-Kawa A. (2011), *Profile psychologiczne kandydatów na prezydenta RP*, [w:] J. Okrzesik, W. Wojtasik (red.), *Wybory prezydenckie 2010*, Katowice: REMAR, ss. 133-154.
- Van Hiel A., Kossowska M., Mervielde I. (2000). *The relationship between Openness to Experience and political ideology*, „Personality and Individual Differences”, 28, ss. 741-751.
- Wilson G.D., Petterson J.R., *A new measure of conservatism*, „British Journal of Social and Clinical Psychology”, 7, ss. 264-269.
- Winter D. G. (2008), *Osobowość a zachowania polityczne*, [w:] D. O. Sears, L. Buddy, R. Jervis (red.), *Psychologia polityczna*, Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 101-132.
- Zawadzki B., Strelau J., Szczepaniak J. [1995], *Diagnoza psychometryczna pięciu wielkich czynników osobowości – adaptacja kwestionariusza NEO-FFI Costy i McCrae do warunków polskich*, „Studia Psychologiczne”, nr 33, ss. 189-220.